

Tranter Slovenia ed Aosta

Vitgs germanofons isolads en las Alps talianas

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Il Tirolo dal sid n'è betg l'unic intschess da lingua tudestga e ladina dolomitana en Italia. Valladas ladinias datti er en Trentin ed e Veneto. Vitgs germanofons isolads datti era là, sco er en Friaul e Piemunt. Il nr. 5/2012 da «Sprachspiegel», revista dal «Schweizerischer Verein für die deutsche Sprache» (www.sprachverein.ch) publitescha in'introducziun en chaussa, pia l'emprim da tschintg artitgels davart lezzas inslas linguistics (1).** L'autur, Luis Thomas Prader (Aldein/Tirol dal sid), scriva: «Sunter questa introducziun vegnan contribuziuns davart ils Cimbers, ils Gualsers, singuls vitgs sparpagliads ed il Kanaltal [per furan Val Cjanâl]» (p. 140, nota 1). Questa vallada tanscha fin al Piz Mangart (2678 m) che parta il Friaul pluriling da la Slovenia. Encunter vest cumpiglia l'intschess gualser in pèr valladas autas, enfin a quella da Gressoney (per dialect gualser Greschunej) en la Val d'Aosta; Gressoney è limità encunter vest dal Grauhaupt u Tête grise (3315 m). Il cimber, da derivanza bavaraia e tirolaia, discurr'ins cunzunt en la vischnanca trentina da Lusern (287 olmas), e quai almain dapi il 15avel tschientaner. Prader: «Tut las inslas linguistics èn situadas en intschess muntagnards (...). Lur izolaziun geografica durant tschientaners ha preservà lur lingua, cultura e tradiziuns d'influenzas estras, garantind lur existenza fin oz (...). Il tudestg da las inslas linguistics è per uschè dir restà en pe – era cun ses vocabulari limità per il mintgadi premodern. Lez tudestg sumeglia per part quel che nus avain legi e dudi en l'istorgia literara, tar Walter von der Vogelweide, Oswald von Wolkenstein ed auters trubadurs. 'Kume, kum, geselle min', quai dudivan nus gia en l'instrucziun classica

da tudestg. En pliras inslas linguistics è l'ami il 'Khselle' (...). Ma ins fa anc pli savens (...) la dumonda bler pli profunda davart la sopravvivenza linguistica e culturala da lezzas cuminanze, cun ipotesas davart lur futur u perfin lur existenza reala. Ins enclegia en mintga cas talas dumondas: Adina puspè dudiv'ins e daud'ins ch'i na dettia quellas inslas linguistics oramai betg pli» (pp. 142–143).

Papa Gion XXIII per las minoritads

L'autur fa endament ils dus seculs passads: «I constat ch'il 19avel tschientaner n'era betg adattà per resguardar culturas differentas da las naziunalas. Duas gueraras grondas han bittà sumbrivas sin l'emprima mesadad dal 20avel tschientaner. Il suenterguerra è passà sut l'ensaina da la reconstrucziun; d'inslas linguistics na discurriv'ins insumma betg, i eran simpelmain emblidadas. Singuls scienzias s'occupavan dentant da las culturas che 'tramuntavan'; i perscrutavan la geografia da linguas e rimnavan ina ritga documentaziun. Uschia han ins prestà lavur preziosa (...). I na fa tuttina betg smirvegliar ch'il schurnalist e publizist Bernhard Wurzer ha scrit 1969 t. a.: 'Tut las inslas linguistics germanofonas en l'Italia dal nord èn oz pli u main smanatschadas da svanir.' Ma in auter schurnalist sidtirolais, l'istoricher Claus Gatterer (1924–1984) veseva gia 1968 motivs da sperar: «La vardad, plaunet, na sa fa betg mo ina via, mabain bleras. Quai lubescha inqual speranza (...). Cun sias enciclicas, e cun sia iniziativa da convocar il segund Concil Vatican, ha papa Gion XXIII mussà a la Baseligia catolica duas vias che sa cumplettavan, (...) quella tar il carstgaun e quella en il mund (...). Ins stueva definir da nov las missiuns ed obligaziuns dal stadi envers las minoritads e quellas da las minoritads envers il stadi.

Dal rest na dastg'ins betg emblidar tutafatg che papa Roncalli, pli baud patriarc da Vaniescha, ha segir sco tal emprendi d'enconuscher ils problems da las minoritads slovenas e tirolais aifer la cuminanza d'investgs da las 'Tre Venezie'. L'enciclica 'Pacem in terris', publitescha il 11 d'avrigl 1963, deditgescha quatter paragrafs [94–97] da la terza part al tractament da las minoritads (...). Il papa condemna tut ils sforzs per las assimilar e sutminar; el stigmatizescha las tendenzas da limitar la libertad d'ina minoritad, saja quai la territoriala, l'economica u l'amministrativa (...). Ma il papa, da l'autra vart, recumonda a la minoritad ch'ella na sa retiria betg en in ghetto naziunal, spiertal, social ed economic» (2). Il paragraf 97 da «Pacem in terris» releva ils avantatgs da la chapientscha tranter etnias: «Il contact da mintga di cun umans d'otra cultura enritgescha spiert e cor e porscha la pussaivladad d'acquistar plaunet las valurs da l'auter pievel.» Gatterer rapportava ch'ils Slovans dal Friaul e da la provinza da Trieste/Trst hajan mess ad ir l'enciclica er en lur activitad politica da mintga di, perquai ch'i vivevan gia en ina societad plurilingua.

«Il cimber viva!»

Prader manegia ch'ils progress decisivs a favur da las inslas linguistics sajan vegnids dal Cussegl da l'Europa, numadamain la Charta europeica da las linguas regionalas u minoritadas (1992) e la cunvegna da basa per proteger las minoritads naziunalas (1995). «Perquai è creschì il squitsch afin che era l'Italia fetschia insatge per sias minoritads. Sunter pliras sconfittas sin stgalim parlamentari han ins la finala approvà la lescha nr. 482 dals 15 da december 1999 per proteger las minoritads istoricas. Ussa pon era las inslas linguistics germanofonas sa referir a lezza lescha, la quala menziu-

na 'germanici' tranter las dudesch minoritads ch'ins duaja proteger (...). Il Parlament europeic [da l'UE] ed il Cussegl da l'Europa han declerà 2001 l'onni europeic da las linguas. Tar las bleras activitads da quel onni na duev'ins resguardar mo ils gronds linguatgs minoritars, mabain er e cunzunt ils pitschens. L'Institut cultural sidtirolais è lura cumparì (...). cun autras organisaziuns ed ha envidà (...). ad ina dieta per discutir davart preschent e futur da las inslas linguistics en l'Italia dal nord. I sa tractava d'eruir sche las linguas e culturas da lezzas cuminanze vivian anc adina, ubain sch'i sajan propri svanidas (...). Vegnidas èn tut quellas cuminanze ch'ins ha pudì chattar insaco (...). Diesch differentas eran preschentas; quai era bain l'emprima giada ch'ins rimnava uschè bleras. Ins ha serrà la dieta cun in clam frappant: 'Tzimbar lentak!' Quai munta: 'Il cimber viva, el n'è betg mort!' Cun questa sentenza han las inslas linguistics chalà andetgamain d'avair cumpassiun cun sazzas; i han guardà tuttenina vers l'avegnir.

Bains linguistics e culturals unics

Ils 26 da matg 2002 è naschì a Lusern il «Einheitskomitee der historischen deutschen Sprachinseln in Italien/Comitato unitario delle isole linguistiche storiche germaniche in Italia» (3). Tenor l'isanza da l'Austria imperiala multilingua dov'ins l'adjectiv «deutsch» cun il senn da «germanofon». Prader: «Quest comité vul proteger e promover la lingua e cultura da las cuminanze istoricas germanofonas (...). Sunter la naschientscha dal comité è sa meglierada lur situaziun (...). I vulan sa mantegnair sco inslas linguistics (...). Oz èn ins schizunt losch da far part da lezzas, da savair ina lingua che viva dapi tschientaners e da viver anc adina malgrà tut las predicziuns. Ins en-

legia ch'il comité ha publità in cudesch prest suenter sia fundaziun, in cudesch nua che las cuminanze sezzas prendan il pled» (pp. 145–146). En lez cudesch pon ins leger: «Las suandontas cuminanze fan part dal comité: 1. La minoritad gualsra cun Gressoney, Eische/Issime [Val d'Aosta] e Kampell/Campello Monti [en la vischnanca piemuntaisa da Valstrona]; 2. La minoritad dal Fersental [u 'Valle dei Mocheni'] en Trentin; 3. La minoritad cimbra cun Lusern, las Tredesch Vischnancas (provinza da Verona) e las Set Vischnancas (provinza da Vicenza); 4. Las minoritads tudestgas per propri: En Veneto Plodn u Bladen (Sappada), en Friaul Tischlbong u Tischelwang (Tirmau), Zahre/Sauris ed il Kanaltal (Valcanale) (...). Nus ans lain sfadiar vinavant da preschentar nossas cuminanze germanofonas, realisar ensemen uschè bleras activitads sco pussaivel, gidar a rinforzar la schientscha che nus preschentan bains linguistics e culturals unics da muntada europeica. Nus prendain en mira sustegn e stimol vicendaivel tar noss grev engaschi per cumbatter l'actual declin spiertal e preservar per las generaziuns futuras quel stgazi bunamain millennar che dat perditga d'ina lunga istorgia multinaziunala da l'Europa» (4).

1. Luis Thomas Prader, *Sprechen sie noch Deutsch...? En: «Sprachspiegel», nr. 5, oktober 2012, ISSN 0038-8513, pp. 140–146. Adressa: Neunbrunnenstr. 50, 8050 Turig. Ils «Wiener Sprachblätter» (www.muttersprache.at) han gia publità ils tschintg artitgels.*
2. Claus Gatterer, *Im Kampf gegen Rom. Vienna – Frankfurt – Turig (Europa Verlag) 1968, pp. 1295, 1299–1300 e 1302.*
3. Contact: Luigi Nicolussi Castellan (Inicolu@tin.it) u Luis Thomas Prader (luisthomas.prader@tin.it).
4. Karin Heller, Luis Thomas Prader e Christian Prezzi, *Lebendige Sprachinseln. Beiträge aus den historischen deutschen Minderheiten in Italien. Segunda ediziun. I-38040 Lusern*